

WOJCIECH JÓZWIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
wojj@amu.edu.pl

Bułgarski sen o XIX-wiecznym odrodzeniu narodowym

Czym w istocie było XIX-wieczne bułgarskie odrodzenia narodowe? Czy rozpoczynająca się symbolicznie z chwilą napisania przez Paisija Chilendarskiego *Historii słowianobułgarskiej* w 1762 roku epoka historyczno-kulturowa była momentem obudzenia świadomości i tworzeniem poczucia odrębności narodowej po pięciu wiekach niewoli tureckiej, czasem tworzenia oświaty i literatury narodowej oraz jednoczenia Bułgarów wokół walki o niezależność religijną i państwową? Okresem wielkich, bohaterskich zrywów zbrojnych, dających świadectwo odwagi i powszechnej gotowości do poświęceń w imię wspólnego celu? Autorzy czterotomowej *Historii literatury bułgarskiej*, sytuując się wśród przeważającej większości badaczy historii i literatury bułgarskiej, stwierdzają jednoznacznie, że odrodzenie narodowe to epoka, która

е извънредно важен период в историческото развитие на българския народ и на българската литература. В тая епоха лежат корените на новия национален живот на българския народ. Формира се българската нация, създава се съвременният българин, национален литературен език, възниква българската национална култура, разгаря се българската национално-освободителна борба¹.

Podobne uogólnienia sprawiają, że w świadomości Bułgarów, obfitująca w wiele bezdyskusyjnie fundamentalnych dla rozwoju narodu bułgarskiego wydarzenia epoka odrodzenia narodowego jawi się na kształt pięknego, idealnego snu o wielkim czasie początku, snu wypełnionego postaciami bohaterskich i szlachetnych Bułgarów, przepelnionych szczytnymi, patriotycznymi ideami, którzy piórem i szablą walczyli o narodową oświatę, Cerkiew, a wreszcie o niepodległość. Mający swój punkt kulminacyjny w wieku XIX i przebiegający etapami

¹ *История на българската литература*, т. 2, *Литература на възраждането*, red. С. Божков, Г. Димов, П. Динеков, София 1966, s. 5.

proces cywilizacyjnej transformacji podbitych przez państwo tureckie Bułgarów kodowany jest w narodowej pamięci zbiorowej już za pośrednictwem podręczników szkolnych — jako wieloaspektowy ruch emancypacyjny o charakterze powszechnym i ogólnonarodowym². „През време на Възраждането новите светски училища и новото образование помагат на целия български народ да оформи своето политическо мислене”³ — ten cytat z wydanego w 1982 roku podręcznika do nauki języka bułgarskiego dla cudzoziemców świadczy dobitnie o fundamentalnym (także w aspekcie propagandowym) znaczeniu wykreowanego pięknego mirażu o bułgarskim odrodzeniu narodowym dla wskazywania historycznych, chwalebnych początków współczesnego narodu i państwa bułgarskiego oraz jako okresu, w którym doszło do skupienia wokół patriotycznych idei i bojowych sztandarów całego bułgarskiego społeczeństwa.

Śniony przez Bułgarów sen o — rozpoczynającym się w 1762 roku i zakończonym przynoszącą kres pięciowiekowej niewoli tureckiej wojną rosyjsko-turecką lat 1877–1878 — procesie formowania narodu to podlegające mityzacji i stereotypizacji idealistyczne wyobrażenie o dziejach najnowszych. To obraz, którego „nieskazitelność” podawali w wątpliwość, a ułudę podkreślali już działające ostatniej fazy bułgarskiego odrodzenia narodowego. Ich opinie rozwijano następnie w wielu tekstach literackich i publicystycznych, pisanych przez autorów starających się odpowiedzieć na pytanie o charakter postawy społecznej społeczeństwa bułgarskiego. Nikt nie podważał dokonań i sukcesów działań prowadzonych w epoce, „z której Bułgaria otrzymała życiodajną siłę do nowego życia”⁴ oraz będącej kolebką „cnót ducha i woli, dzięki którym naród bułgarski przetrzymał trudności młodego państwa i ryzykowne momenty burzliwej historii”⁵. Najbardziej zagorzała dyskusja dotyczyła oceny formującego się narodu bułgarskiego, któremu wielu publicystów, pisarzy i poetów wystawiało bardzo niepochlebne oceny, dalece odbiegające od złudzenia odrodzeniowego snu. „Не сме народ, а мърша”⁶, ten fragment wersu z opublikowanego w 1975 roku wiersza Petka Raczewa Sławejkowa był prawdopodobnie najbardziej krytyczną oceną bułgarskiego społeczeństwa ostatnich lat niewoli tureckiej. Bułgarzy jako ludzie, z którymi nikt się nie liczył, niezdolni do wielkich czynów, niechcący pracować dla wspólnego dobra, dbający wyłącznie o własne korzyści najchętniej kosztem in-

² Рог. пр. В. Гюзелев *et al.*, *История и цивилизация за единайсетия клас. Задължителна подготовка*, София 2001, s. 118–177.

³ Ю. Антонова, Е. Кирякова, Т. Накова, *Български език. България и българите. Основен курс за чуждестранни студенти*, София 1982, s. 504. Wyróżnienie moje — W.J. Podobne stwierdzenia odnaleźć można w licznych, także przetłumaczonych na język polski monografiach dotyczących dziejów Bułgarii, np. *Bulgaria. Zarys dziejów*, red. I. Dymitrow, Warszawa 1986; D. Kosew, *Nowożytna historia Bułgarii*, przeł. M. Czyrko, Warszawa 1954.

⁴ S. Radew, *Twórcy współczesnej Bułgarii*, przeł. W. Gałązka, [w:] *Naród i kultura. Antologia esejów i artykułów o narodzie i kulturze bułgarskiej*, wyb. W. Gałązka, Kraków 1985, s. 85.

⁵ *Ibidem*.

⁶ П.Р. Славейков, *Не сме народ*, [w:] *idem, Съчинения, Том втори, Стихотворения 1870–1895*, София 1965, s. 76.

nych oraz wyrażający pełną uległość i pokorę wobec obcych, nie mają prawa, zdaniem poety, zwać się narodem⁷. Zdaniem twórcy zaangażowanego w walkę przeciw zwierzchnictwu patriarchy w Konstantynopolu, nawet tak niewątpliwego sukcesu, jakim było uzyskanie niezależności cerkiewnej, Bułgarzy nie potrafili odpowiednio wykorzystać i zakończyć, dopuszczając do tego, że „duchowieństwo nasze zaraziło się tymi samymi nałogami, którymi tak odznaczyła się świta fanariocka, i zamierza pozostać równie nieobznajomione z zadaniami mu przeznaczonymi, jak i mnisi greccy”⁸. Winą za ten stan obarczył bułgarski poeta i publicysta brak jedności i umiejętności współdziałania, które to wady umożliwiły przejście kierownictwa nad ruchem autonomii religijnej przez osoby wykorzystujące stanowiska i wpływy dla własnych korzyści. Brak zgody nawet w kwestiach tak fundamentalnych, jakimi były niewątpliwie starania o niezależność religijną i państwową, to zjawiska dostrzegane także przez Petka Rosena, który w 1933 roku główny akcent położył na ukazanie chaosu panującego w posiadającym specjalne miejsce w bułgarskim śnie o odrodzeniu narodowym ruchu narodowyzwoleńczym. Działania zmierzające do wyzwolenia kraju spod tureckiego panowania skazane były na klęskę przede wszystkim z winy samych Bułgarów, niemogących ustalić wspólnego stanowiska. Rozbity na różne, wrogie sobie stronnictwa, pozbawiony głównego zwierzchnictwa na terenie kraju, pogłębiający konflikty społeczne⁹ ruch gasił, a nie wzbudzał i podtrzymywał ducha współdziałania. Najboleśniejszym tego przykładem było zajmujące szczególne miejsce

⁷ „Не сме народ, не сме народ, а мърша,
хора, дето нещо не щат да вършат.

Всичко тежко, всичко мъчно е за нас!
»Аз не зная!« »Аз не мога!« — общ е глас.
И не знаем, не можеме, не щеме
да работим за себе си със време.
Само знаем и можеме и щеме
един други злобно да се ядеме...
Помежду си лихи, буйни, топорни,
пред други сме тихи, мирни, покорни...
Все нас тъпчат кой отдето завърни,
щот сме туткун, щото не сме кадърни...
Всякой вика: яман ни е нам хала,
а всякому мерамът е развала...

Не сме народ! Не сме народ, а мърша,
пак ще кажа и с това ще да свърша...”
Ibidem.

⁸ P.R. Sławekow, *Dwie kasty i dwie władze, czyli o dzisiejszym naszym egzarchacie i co on wroży na przyszłość*, [w:] *Naród i kultura...*, s. 45.

⁹ Rosen dowodzi, że większość przywódców ruchu narodowyzwoleńczego wywodziła się z bogatych rodzin, a zdrajcami i szpiegami najczęściej byli biedni chłopci. Tradycja zafałszowała fakty i diametralnie odwróciła relacje, czyniąc z chłopów bohaterów, a z bogaczy — zdrajców. Zob. P. Rosen, *Cechy narodowe*, [w:] *Naród i kultura...*, s. 197–207.

w bułgarskim wyobrażeniu o początkach współczesnej historii, antytureckie powstanie kwietniowe z 1876 roku. Georgi Fotew, nie odbierając mu symbolicznego znaczenia dla historii Bułgarii, nazwał je krachem narodu bułgarskiego. Powstanie było tragedią nie dlatego, że jego nieliczni uczestnicy ulegli znacznie przeważającym siłom barbarzyńskiego i okrutnego wroga, lecz, „защото по някакви причини, може би и хиляда, огромната част на народа остава безропотна, и безучастна”¹⁰. Powodem tej tragicznej w skutkach bierności, a często i wrogości był w dużej mierze ciągle niedostateczny stopień edukacji społeczeństwa — mała liczba odpowiednich szkół i ich bardzo słaba skala oddziaływania. W 1875 roku Christo Botew w czasopiśmie „Знаме” opublikował obszerny artykuł, w którym między innymi poruszył problem oświaty bułgarskiej. Doceniając dotychczasowe osiągnięcia procesu odrodzenia narodowego, zauważył jednak, że jej sukcesy są wyłącznie fasadą, za którą kryje się klęska. Oświata wydawała się nie istnieć, a przynajmniej w ówczesnym kształcie nie była ona do niczego przydatna, gdyż „nie przynosi narodowi żadnej istotnej korzyści”¹¹. Podobnie nie spełniały swej funkcji czytelnie powstające w zamieszkałych przez Bułgarów miejscowościach, jak również teksty literackie, czasopisma i księgarnie¹². Dal-szy, idący w podobnym kierunku rozwój doprowadzi w efekcie, zdaniem Botewa, do całkowitego zniknięcia narodu bułgarskiego. Wasil Drumew, trzy lata po wyzwoleniu, wskazywał na ciągle jeszcze małą świadomość konieczności zapewnienia odpowiedniego wychowania młodzieży bułgarskiej zarówno przez szkołę i rodzinę, jak i społeczeństwo¹³. Także Petyr Mutaфчизев, doceniając przesiąknięty szlachetnymi ideami okres odrodzenia narodowego, sugerował jednak, że po cudzymi rękoma odzyskanej niepodległości¹⁴ Bułgarzy w efekcie nieudolnie prowadzonego procesu edukacji są półinteligentami, a otrzymana niejako w prezencie wolność doprowadziła w konsekwencji do przekonania, że wielkie przedsięwzięcia w dziejach narodu nie wymagają żadnego długiego i wszechstronnego przygotowania, organizowania, angażowania sił duchowych i materialnych, nie wymagają poświęceń. W rezultacie naród bułgarski „навля̀зе въ най-новата си история съ психиката на парвенюто и авантюриста: две черти, ноито и до день днешень образувать най-характерната особеностъ въ духовния образъ на нашия полуинтелигентъ”¹⁵. Ideę Bułgara parweniusza obszernie rozwinął Iwan Chadzijski. W tekście *Парвенюто* scharakteryzował on go bowiem jako

¹⁰ Г. Фотев, *Българската меланхолия*, София 2010, s. 13.

¹¹ Ch. Botew, *Wybór pism*, oprac. H. Batowski, Wrocław 1960, s. 109.

¹² „Wprawdzie są u nas szkoły i czytelnie, i gazety, i księgarnie, i literatura, ale wszystko to doprowadziło naród nasz do takiego stopnia szczęścia ludzkiego, że potrafi on już dosyć prawidłowo zapisać, kiedy był w Turcji głód, kiedy zaraza, kiedy pożar, kiedy przechodziły sułtańskie wojska, kiedy przyszli Czerkiesi, kiedy nałożono podatek nawet na niemowlęta, kiedy...”. *Ibidem*.

¹³ Zob. W. Drumew, *Spoleczeństwo i jego rola wychowawcza*, [w:] *Naród i kultura...*, s. 64.

¹⁴ „Освобождението, за което ние сами нѣмаме никакви заслуги” — П. Мутафчиев, *За културната криза у насъ*, [w:] П. Мутафчиев, *Изток и Запад в европейското средновековие*, София 1993, s. 193.

¹⁵ *Ibidem*.

osobę, która „направила успешен скок в общественото си положение, но неможеща да усвои едновременно и съответния му нрав”¹⁶. To osoba wykorzystująca dla osiągnięcia własnych korzyści czasu zamętu, nieobawiająca się utracić honoru i dobrego imienia, gdyż tych przymiotów jest pozbawiona. To postać amoralna, egocentryczna i narcystyczna, pozbawiona wszelkich cech pozytywnych. Opinia, która została sformułowana dla opisanego narodu (jego znacznej części) na przełomie lat 30. i 40. XX wieku, pokazuje jednak kierunek procesu zapoczątkowanego symbolicznie przez Paisija Chilendarskiego. W jaki sposób dokonać charakterystyki „materii wyjściowej” — narodu bułgarskiego (pomijając zastrzeżenia co do tej nazwy wysuwane przez P.R. Sławejkova) u progu niepodległości? Jak ocenić efekt narodotwórczych działań rodzącej się w XIX wieku bułgarskiej inteligencji? Czy w następstwie procesów będących efektami działań nieodłącznie związanych z odrodzeniem narodowym uległ przemianie małoduszny i głupi Bułgar wstydzający się własnego języka i swego pochodzenia oraz przyjmujący obce obyczaje niechętnych mu nacji¹⁷? Czy zginęła wytykana przez Sofroniusza Wraczańskiego „nierozważność bułgarska i głupota wielka”¹⁸? Panko Anczew pisał, charakteryzując okres niewoli tureckiej, że o życiu w czasach, gdy „разумът е изчезнал и е дал воля на инстинктите, на порива и вдъхновението”¹⁹ trudno powiedzieć, że było lekkie i piękne. Christo Botew w 1875 roku niezwykle surowo, choć ze zrozumieniem przedstawił naród bułgarski, który w rezultacie barbarzyńskiej niewoli, otoczony zewsząd wrogami, kierowany przez złych przywódców (polityków, pisarzy i dziennikarzy) „doszedł pod względem moralnym do położenia bydła, materialnie do sytuacji starożytnych helotów, pod względem gospodarczym do żebraczej torby”²⁰, jego poziom umysłowy osiągnął zaś najwyższy stopień politycznej głupoty. Bułgarzy, zdaniem bułgarskiego poety i publicysty, to naród niewolników, będących własnością Turków, pieniędzy, a nawet swego wykształcenia — naród, który „pracuje jak wół, zbiera jak pszczoła i żyje jak świnia”²¹. Wszelkie próby buntu udaremniane były zarówno przez Turków, jak i sąsiednie narody oraz, co najgorsze, przez rodaków — przeciwników politycznych. Petko Rosen doszedł do pozornie tylko odmiennego wniosku. Zasugerował on, że z doświadczeń niewoli tureckiej Bułgar wyszedł jako buntownik, jednak nie była to opinia pozytywna, gdyż rosenowski Bułgar buntownik reprezentował wyłącznie cechy negatywne, na czele

¹⁶ И. Хаджийски, *Парвенюто*, [w:] И. Хаджийски, *Моралната карта на българина*, София 2008, s. 592.

¹⁷ Zob. Paisij Chilendarski, *Słowianobułgarska historia*, przeł. F. Korwin-Szymanowski, Warszawa 1981, s. 14.

¹⁸ Zob. Sofroniusz Wraczański, *Z mądrości filozoficznych*, przeł. W. Gałązka, [w:] *Naród i kultura...*, s. 15–17.

¹⁹ П. Анчев, *Разумът в българската история*, София 2005, s. 189.

²⁰ Ch. Botew, *Naród bułgarski sam musi poszukać sobie wolności*, przeł. H. Batowski, [w:] *Naród i kultura...*, s. 57.

²¹ *Ibidem*.

z brakiem zdolności do konstruktywnego tworzenia. Rosen doszedł do wniosku, że niewolnik będący w istocie „posłuszną masą, z pewnością jest bardziej odpowiedni do budowy społeczeństwa, byleby budowniczy byli dobrzy”²², niestety, trudno szukać dobrych przywódców (budowniczych) w narodzie, który jako swą strategię zapewniającą bezpieczeństwo obrał kłamstwo, skrytość, nieufność, przedkładanie własnych korzyści nad ogólnonarodowe²³ oraz dość oryginalny i wybiórczy stosunek do kwestii własności²⁴. Nad charakterem Bułgarów zastanawiał się także Konstantin Petkanow, który w 1930 roku w numerze czwartym czasopisma „Философски преглед” opublikował artykuł *Характерни черти на българина*. Tekst zawierał propozycje częściowo zgodne z sugestiami Rosena, a odnosząc się do realiów krótko po wyzwoleniu pozwalała przyjrzeć się także społeczeństwu bułgarskiemu ostatnich lat okresu odrodzenia narodowego. Głównym zajęciem Bułgara była uprawa ziemi, a jego życie toczyło się i toczy nadal „в полето и гората — в непрестанна борба със земята и стихииите”²⁵ i oczywiste jest, że to środowisko i warunki życia uformowały go, mając ogromny wpływ na jego podatność i zdolność (a raczej brak podatności i zdolności) przyswajania nowych idei i poglądów. Petkanow dokonał analizy między innymi często stosowanej przez obcokrajowców opinii przypisującej Bułgarom — raczej w pozytywnym znaczeniu — miano fanatyków i nacjonalistów. Twierdził on, że jego rodacy kochają wprawdzie bezgranicznie i wręcz fanatycznie swe rodziny, ziemię i własność, ale jest to miłość egoistyczna — „Тя не хвърля своите светли и плодотворни лъчи по-надалече от тесния кръг на семейството”²⁶. Miłość Bułgara do tego, co własne, była prymarna i nie mogła stanowić więzów łączących go z pozostałymi członkami wspólnoty, przeszkadzała w uświadomieniu poczucia odpowiedzialności za to, co wspólne. Bułgar nie był nacjonalistą w ogólnie przyjętym rozumieniu tego terminu, przeszkadzało temu także jego niezdiscyplinowanie i brak ufności wobec wszystkich, nawet wobec członków najbliższej rodziny. Największą niechęcią darzył jednak wszelkie podejmowane dla wspólnego dobra inicjatywy społeczne, w których uczestnictwo uniemożliwiała mu chroniczna wręcz niemożność dojścia do ogólnego konsensusu. Bułgar to egoista, który w „безгранично чувство към »башината« [...] намира смисъл в живота, готов е да се жертва за »своя земя«, в защита на нея се сдушава”²⁷. Najden Szejtanow uzupełnił charakterystykę Bułgarów, wskazując na nierozze-

²² P. Rosen, *op. cit.*, s. 202.

²³ „Szturmem rozrabiliśmy i majątki tureckie, i stada, i domy, i gminne oraz państwowe państwa. I jak tu potem zaszcześcić praworządną świadomość i pojęcia, kiedy właśnie prawodawcy, rządzący zagrabili najwięcej”. *Ibidem*.

²⁴ „Dla Bułgara liczy się bardzo własność prywatna! Owszem, ale nie jako dla obrońców prawa, lecz posiadacza dóbr... choćby cudzych, które jeśli znajdują się w jego rękach, stają się dlań równie drogim, jak i jego własne”. *Ibidem*, s. 203.

²⁵ К. Петканов, *Характерни черти на българина*, [w:] *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност*, zebrał И. Еленков, Р. Даскалов, София 1994, s. 401.

²⁶ *Ibidem*, s. 409.

²⁷ *Ibidem*, s. 410.

rwalnie z tym narodem związany duch negacji, w którego psychologii, zdaniem bułgarskiego badacza kultury, miały zdecydowaną przewagę: bierność wobec wszelkich szczytnych działań, zarówno tych rozumianych w kategoriach estetycznych, jak i odnoszących się do państwa i narodu; bezgraniczna miłość do dóbr materialnych oraz do władzy jako środka do osiągnięcia finansowych i prywatnych korzyści. Szejtanow zwracał także uwagę na zwierzęcy egoizm w kontaktach międzyludzkich oraz biurokratyczne prostactwo i ciekawość; politykierską permanentną opozycyjność oraz partykularyzm, a także egocentryzm inteligencji i wreszcie nienawiść oraz zawiść nieomal wszystkich o wszystko. Duch negacji był wspólny, zdaniem Szejtanowa, dla całego narodu bułgarskiego, jednak występował w różnym nasileniu w zależności od specyfiki miejsca. Inny jego charakter można było zaobserwować na wsi, gdzie miał podłoże instynktowe i był bardziej jawny oraz surowy, odmienny w mieście, tutaj przyjmował wyższe, kultywowane i złożone formy oraz wyróżniał go rozsądek, a także skrytość, która często stawała się podstępem i zdradą²⁸. Bułgar kochał ziemię, ale było to wyłącznie jego własne pole, a nie ojczyzna — „По същия начин *се е отрицавала и се отрицава и българската народност*”²⁹. Duch narodowy częściej był przedmiotem dysput literackich i dziennikarskich niż głównym tematem życia codziennego. Szejtanow widział między innymi w tym przyczynę faktu, iż Bułgar w przeszłości i obecnie (tekst został napisany w 1933 roku) ulegał denacjonalizacji o wiele łatwiej niż inne narody bałkańskie³⁰.

Tempo wydarzeń historycznych rozgrywających się na Półwyspie Bałkańskim w latach 1877–1878 obnażyło powolność i nieskuteczność działań wpisanych w ideologię bułgarskiego odrodzenia narodowego. Bułgaria ukonstytuowała się jako organizm polityczny „zanim świadomość narodowa społeczeństwa, na której powinno się opierać państwo, osiągnęła poziom wystarczająco wysoki”³¹. Działacze odrodzeniowi, nauczyciele, pisarze, publicyści nie zdołali osiągnąć wyznaczonego celu i doprowadzić do uformowania się świadomego narodu bułgarskiego. Nowe państwo i naród bułgarski tworzyli ludzie, którym obca była idea państwowa, niewspierający i odnoszący się wrogo do jego instytucji, niewykazujący jakiegokolwiek aktywności twórczej. Ludzie, którzy nie chcieli (nie potrafili) wziąć za własne państwo odpowiedzialności i nie wykazywali gotowości do dobrowolnych ofiar w jego imię³². Ten surowy osąd starał się usprawiedliwić Konstantin Petkanow, obarczając winą za zanik (choć może bardziej za niemożliwość rozwoju) świadomości narodowej i poczucia odpowiedzialności za wspólne państwo czasy niewoli tureckiej, które ukształtowały w jego rodakach trudne do

²⁸ Więcej na ten temat H. Шейтанов, *Духът на отрицание у българина*, [w:] H. Шейтанов, *Балкано-българският титанизъм*, София 2006, s. 439–454.

²⁹ *Ibidem*, s. 442.

³⁰ *Ibidem*, s. 444.

³¹ S. Kazandżijew, *Historyczne czasy*, przeł. K. Wierzbicka, [w:] *Naród i kultura...*, s. 290.

³² *Ibidem*.

usunięcia uczucie wrogości, nienawiści i nieufności wobec państwa osmańskiego — później w całości przelane na wyzwolone państwo bułgarskie³³.

Odrodzenie narodowe kodowane jako wzorcowa epoka żarliwych, wykształconych za granicą patriotów, którzy wracali w ojczyste strony, aby krzewić wiedzę wśród rodaków, ludzi o szerokich horyzontach, wrogów przymusu i demagogii oraz zwolenników demokracji³⁴, utwierdza złudzenie powszechnego i totalnego charakteru przemian. Nie negując w żadnym stopniu stanowiska Panko Anczewa, iż „Възраждането непременно трябва да се разглежда като самостоятелна цивилизация в историческото развитие на България, за да се осъзнае неговата значимост и общоевропейско (а и световно) явление и за да се проследи по-отчетливо преходът от Средновековието към буржоазна модерност”³⁵, doceniając determinację wielu osób starających się rozprzestrzenić idee narodotwórcze, postęp w rozwoju oświaty, literatury i kultury, czy traktując za Petyrem Mutańczijewem ten okres w dziejach jako „epoca на безшумен труд и постепенна възмога, когато всътка лека кариера бѣ изключена, а общественото поприще изискваше готовостъ за саможертва”³⁶, podkreślić należy selektywny i w pewnym stopniu elitarny charakter bułgarskiego odrodzenia narodowego³⁷. Fakt ten w niezaprzeczalny sposób zdecydował o ograniczonym oddziaływaniu idei oświatowych, religijnych i narodowych, które znalazły się w kręgu zainteresowań XIX-wiecznych Bułgarów, lecz zaledwie wśród ich niewielkiej części zdołały rozwinąć się w stopniu odpowiednim do wzniesienia się poza partykularne korzyści. Zajmująca czołowe miejsce w narodowym śnie wizja odrodzeniowego bohaterstwa idealizowała stanowiących większość społeczeństwa — „niedzielnych” buntowników, których buntownicza natura wyrażała się w snuciu walecznych wizji i prowadzeniu dyskusji w gronie znajomych, opowieści o bohaterskich hajdukach oraz rychłym nadejściu rosyjskiego cara, wznoszeniu buntowniczych okrzyków i wygłaszaniu narodowyzwoleńczych mów w bezpiecznym towarzystwie, na uboczu³⁸. Ogromna większość Bułgarów marzyła w istocie o wolności od wszelkich powinności i form nacisku, a nie na-

³³ Zob. K. Petkanow, *O wiejskim pochodzeniu naszej inteligencji i negacji wsi*, przeł. A. Czarna [w:] *Naród i kultura...*, s. 213.

³⁴ Zob. П. Мутафчиев, *Една равностметка. По случай 60-годишнината от Освобождението ни*, [w:] *Защо сме такива...*, s. 385.

³⁵ П. Анчев, *op. cit.*, s. 157.

³⁶ П. Мутафчиев, *op. cit.*, s. 193.

³⁷ Potwierdzają to stanowisko nie tylko publicyści, lecz również bułgarscy twórcy literaccy, jak np. Luben Karawelow (przykładowo teksty z cyklu „Три картини из българския живот” czy Iwan Wazow (np. *Под игото* czy cykl „Епопея на забравените”). Zob. na ten temat także W. Józwiak, *Zdrada ojczyzny — przestępstwo nie ukarane. Na podstawie powieści Iwana Wazowa i Stefana Diczewa*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, Slavica Wratislaviensia CXLIII, Wrocław 2007, s. 95–101.

³⁸ Wskazane sytuacje są opisywane w literaturze XIX-wiecznej np. przez Iwana Wazowa w *Чичовци*.

kładającej nowe obowiązki i zmuszającej do podejmowania wyborów decydujących o losie całej, ponadregionalnej zbiorowości.

Sen o XIX-wiecznym odrodzeniu narodowym to niezwykle wybiórczo skonstruowana wizja mająca ogromny wpływ na kształtowanie pamięci historycznej współczesnych Bułgarów. Wywołuje on przeświadczenie o sukcesie procesów zachodzących od końca wieku XVIII wśród Bułgarów pod panowaniem tureckim³⁹. Wydaje się jednak, że ten ważny, złożony i fundamentalny dla nowożytnej bułgarskiej historii projekt narodowy ciągle pozostaje niedokończony⁴⁰.

The Bulgarian dream of the 19th century national revival

Resume

The Bulgarian dream about the nation forming process that started in 1762 and brought an end to the five-century Turkish slavery after the 1877–1878 Russian–Turkish war is a process that was mythicized and stereotypicized and became a very selective vision that held a considerable influence on the historical memory of the contemporary Bulgarians. It is a picture that produces the conviction that the processes undergoing among the Bulgarians under the Turkish rule since the end of the 18th century were successful. However, their “flawlessness“ was questioned even by the activists of the last phase of the Bulgarian national revival, who emphasized the peculiar illusion of the process. Their opinions were subsequently developed in a number of literary and journalistic works written by the authors who attempted to answer the questions about the social attitude of the Bulgarian society. It seems that this important and complex national project, so fundamental for the modern Bulgarian history, remains unfinished.

Keywords: Bulgarian national revival, socio-political journalism, Bulgarian literature.

³⁹ Wszelkie niepowodzenia i katastrofy związane z realizacją programów wpisanych w ideę odrodzenia narodowego oraz w „реализацията на националния проект [...] на българската модерност, усилват и поддържат трагичното чувство за живота, което е дълбинно затаено в националния манталитет”. Г. Фотев, *op. cit.*, s. 15.

⁴⁰ W. Gałązka, *Filozofia dziejów bułgarskich*, [w:] *idem, Oswajanie skorpionów. Szkice o literaturze bułgarskiej*, Kraków 1992, s. 17.